

Гуменюк О.М.

УДК 821.161.2-09

РАННЯ ТВОРЧИСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Анотація. У статті розглядається насамперед ґрунтовна й доволі розгорнута праця Івана Франка «Леся Українка» (1898), присвячена ранній творчості поетеси. Наголошується на неабиякому значенні цієї праці в становленні поетичного хисту Лесі Українки, в історії української літературної критики. Адже Іван Франко вказує на велику силу таланту юної поетеси, на той час авторки єдиної поетичної збірки «На крилах пісень» та ще декількох поем, а також прозових п'єс. Мужнє слово Лесі Українки, на думку І. Франка, гідно продовжує волелюбні шевченківські традиції. Притому критик вказує і на неповторну ліричну пристрасність та проникливість, жіночну чарівливість поетичної манери авторки. І. Франко підкреслює роль кримських вражень у формуванні художнього світу письменниці, в розвитку її таланту, зазначає, що в циклі «Кримські спогади» її майстерність «засяяла повним блиском».

Разом з тим у статті звернено увагу на драматизм світосприймання І. Франка, який не відразу збагнув деякі суттєві тенденції в творчості авторки, пов'язані з її виразним тяжінням до поетики модернізму.

Ключові слова: Іван Франко, Леся Українка, рання творчість, критична рецепція, тенденції модернізму.

Аннотация. В статье рассматривается прежде всего обстоятельная работа Ивана Франко «Лесья Украинка» (1898), посвященная раннему творчеству поэтессы. Подчеркивается особое значение этой работы в становлении поэтического мастерства Леси Украинки, в истории украинской литературной критики. Иван Франко отмечает большую силу таланта юной поэтессы, в то время автора единственного поэтического сборника «На крыльях песен», а также еще нескольких поэм и прозаических драм. Приметно, что мужественное слово Леси Украинки, по мнению И. Франко, достойно продолжает волелюбивые шевченковские традиции. При этом критик указывает и на неповторимую лирическую страстность и проникновенность, женственное очарование художественной манеры поэтессы. И. Франко ведет речь о роли крымских впечатлений в формировании художественного мира писательницы, в развитии ее таланта, отмечает, что в цикле «Крымские воспоминания» ее мастерство «засияло полным блеском».

Вместе с тем в статье обращается внимание на драматизм мировосприятия И. Франко, который не сразу принял некоторые существенные тенденции в творчестве поэтессы, связанные с ее явственным тяготением уже в раннем творчестве к поэтике модернизма.

Ключевые слова: Иван Франко, Лесья Украинка, раннее творчество, критическая рецепция, тенденции модернизма.

Summary. Prominent Ukrainian writer Ivan Franko is known not only as a poet, prose writer, playwright and dramatist. His contribution to the development of the three main spheres of literature study - history, theory and critics, is invaluable. The most bright piece of Franko's literary-critical heritage include his rather detailed and extensive work "Lesya Ukrainka" (1898), which is devoted to the early works of poetess. This Franko's work is examined in the first place in the article. Its special meaning is emphasized in formation of Lesya Ukrainka's poetical skills, in the history of the Ukrainian literary criticism.

Ivan Franko marks the great power of the young poetess's talent, at that time the sole writer of the poetic collection "On the Wings of Songs", several poems and also prosaic dramas. Conspicuously, in Ivan Franko's judgement, the courageous word of Lesya Ukrainka properly continues Shevchenko's freedom-loving traditions in Ukrainian literature. Critic also denotes the unique lyrical passion and emotion, feminine charm of the poetesses manner. Ivan Franko tells about the great influence of the Crimean impressions on the poetess's artistic world, on the development of her talent. He also marks, that in the cycle "Crimean impressions" her skills "began to shine with the full light".

At the same time in the article the heed is given to dramatic effect on the world-view of Ivan Franko, who didn't accept right away some significant, related to Lesya Ukainka's expressive inclination for the poetics of modernism tendencies in her works.

Keywords: Ivan Franko, Lesya Ukrainka, early works, critical perception, modernism tendencies.

У 1898 році Леся Українка інтенсивно працює над першою своєю великою поетичною драмою «Скульптор». П'єса свідчить про настійні пошуки письменницею власного драматургічного стилю, важливим чинником і ознакою якого є філософічність, художнє осягнення передусім інтелектуальних суперечностей доби. Посилаючись зокрема й на свідчення з цього приводу самої поетеси, дослідники цілком слушно серед прототипів головного героя драми, митця Річарда Айрона, називають Івана Франка [1, с. 199; 3, с. 82]. Драма між універсальною суверенністю мистецтва і здатністю його безпосередньо підпорядковуватись громадським потребам гостро відчувалась у тогочасному українському суспільстві і чи не найбільш репрезентативним представником цієї драми є Іван Франко. Франко не був категоричним народником, яким його, скажімо, досить спрощено представляє Соломія Павличко у своїх вельми ґрунтовних, але й контрверсійних міркуваннях про модернізм в українській літературі [2]. Хоч І. Франко ніколи не відрікався від визнання суспільного призначення літератури, усе ж свідомо відмежовувався від надто утилітарних позитивістських естетичних концепцій, про що свідчить, зокрема трактат «Із секретів поетичної творчості». І. Франко також як митець відчував неминучість і плідність кардинальних змін художнього вислову.

Видрукований 1898 року трактат «Із секретів поетичної творчості» знаменує нову якість в еволюції естетичних поглядів І. Франка. Але, як відзначає дослідник цієї еволюції Іван Фізер, внутрішня суперечність Франкової позиції призвела до того, що він «поєднав, але не синтезував ролі теоретика та

критика» [4, с. 59]. Коли йдеться про кінець століття, то це цілком слушно, що підтверджується і появою того ж 1898 року ґрунтовної статті «Леся Українка». Стаття, без сумніву, має велике значення і в історії української літературної критики, і в утвердженні та визнанні таланту видатної поетеси. І. Франко, оглядаючи головним чином ранню лірику й поеми авторки та простежуючи складний шлях її літературного становлення, підкреслює виключно, суголосну шевченківську силу цього таланту. Дослідник звертає увагу на драматичні умови його формування, проникливо осмислює неоднозначність існуючих тут залежностей, коли говорить, що «голосний та страшний стоґін примученої душі», який вчувається в творах поетеси, «не пливе з якогось песимістичного світогляду, не є доктриною, а тільки є виразом безмірно болючих обставин, серед яких живе авторка і серед яких знаходиться українське слово та всяка вільна, гуманна думка в Росії» [5, с. 254]. Ведучи мову про цикл «Кримські спогади», у яких, на думку автора майстерність Лесі Українки «сяє повним блиском», цитуючи зокрема сповнені особливої шляхетної сили фінальні рядки «Заспіву», критик ще раз підкреслює згадану неоднозначність [5, с. 266].

Дослідник з'ясовує суттєві риси стилю письменниці, коли говорить, що вона «помалу доходить до того, що може виспівувати найтяжчі, найрозпучливіші ридання і тим співом не будити в серцях розпуки та зневіри», коли вказує на «широку скалю почувань від тихого суму до скаженої розпуки і мужнього гордого прокляття», коли зазначає, що слово «авторки справді робиться грімке і гостре, як сталь, але воно лунає страшеною розпукою» [5, с. 265, 279]. Про своєрідну багатогранність Лесиною стилю свідчить і така фраза критика, якомусь затінена громом зацитованої сентенції про «одинокого мужчину на всю новочасну соборну Україну»: «Але проте вона дівчина, у неї м'яке жіноче серце» [5, с. 271].

І все ж загалом І. Франко аналізує в цій статті творчість поетеси з дещо тенденційних, близьких до позитивістських, так би мовити, каменярьських позицій. А тому впадає в надмірну категоричність, проставляючи напрямок творчих шукань Лесі Українки далеко не чужим їй тенденціям модернізму. Звідси не підтверджений найближчою практикою висновок про переважно ліричний характер обдарування поетеси, якому начебто не підвладна власне драматична стихія: «Її талант ліричний, але не вузько суб'єктивний: їй удаються й епічні і драматичні форми, але тільки тоді, коли вони являються тільки формами її могутньої лірики. Чиста епіка і чиста драма не входить, як на здається, у обсяг її таланту» [5, с. 217]. Про те, що цей Франків погляд не випадковий, свідчать і його міркування в пізнішій статті про поетесу, вміщену 1900 року під заголовком «Леся Українка» в чеському журналі «Словански преглед»: «Головною її силою є лірика і малюнки сцен і ситуацій, що впливають з ліричного настрою... На українській сцені в р. 1899 було поставлено її драму «Блакитна троянда». Не знаю цієї праці, досі не друкованої, але, знаючи ліричний характер її таланту, не думаю, щоб їй пощастило написати справді театральну драму» [6, с. 41].

І. Франко пильну увагу звертає на поеми авторки – і вміщені в збірці «На крилах пісень» («Русалка», «Самсон», «Місячна легенда»), і належні вже до наступного періоду її творчості («Роберт Брюс – король шотландський», «Давня казка»). Хоч це перші й не у всьому викінчені епічні твори, все ж у них виразно проглядаються риси самотнього Лесиною стилю. Характерна для цих поем мозаїчність композиції, за якої, як висловився І. Франко, «поодинокі розділи порозривані», тут не має бути поставлена на карб. Ця розірваність лише позірна, в пізніших поемах авторки вона теж не раз з'являється, і, мабуть, є прообразом майбутніх драматичних сцен, що поєднуються не суворим причинно-наслідковим зв'язком, а за більш складними принципами. Така композиція, даючи змогу невимушено змінювати настрої й ритми, в поєднанні з легким, далеко не учнівським віршем значною мірою зумовлює зворушливу теплоту твору, яка дещо нівелює слушно відзначену Франком його «зложеність в старому романтичному шаблоні» [5, с. 256].

Надзвичайно важливою для творчого поступу письменниці є поема «Самсон». Це її перше звернення до біблійної тематики, це разом з кількома віршами перше втілення висловленої в циклі «Сім струн» настанови на те, що пісня має літати «по світі широкому», «між людьми питати, де схована доля незнана» [8, с. 45]. І Франко зазначає: «Дія в «Самсоні» розвивається досить драматично, а ліричні місця (Самсон у тюрмі) декуди виявляють силу і пластику виразу» [5, с. 260]. Біблійний мотив юній поетесі вочевидь попервах було дещо складно освоїти, тож тут вірш часом утрачає легкість. Але авторка напрочуд тонко вловила драматичний дух біблійного тексту, хоч і не пішла за його буквою. Саме це відступлення від букви і кладе І. Франко в основу свого надто критичного пасажу щодо цього твору. Критик, власне, сам собі суперечить і коли спершу зауважує, що ця «поемка» «наскрізь конвенціональна і несамостійна», а потім закидає авторці прагнення до власного трактування біблійного сюжету, і коли мимохідь відзначає це прагнення («силкується поглибити біблійне оповідання, аналізуючи психологію Самсона і Далілі»), але тут же вказує, що воно збиває авторку з традиційного тону («цей аналіз відбирає оповіданню його героїчний характер»). Переповівши основні перипетії Лесиною твору, критик пише: «Значить, Даліла не менша, а навіть більша патріотка від Самсона. Оригінал нічого про се не знає» [5, с. 258]. Той педантизм, із яким зіставляється Лесин текст із біблійним, та висновок про переробку, що «замазує характерні деталі оригіналу», характеристика самого факту звернення до біблійної теми як «моди», мимоволі схиляють до думки, що свою славетну поему «Мойсей» І. Франко згодом написав не без певного впливу Лесі Українки, насамперед її пізніших біблійних драматичних поем.

Осмилення давнього міфу в «Самсоні» ще не набуває метафоричної багатозначності, характерної для біблійних драм письменниці, мотиви поведінки персонажів гранично чіткі. Даліла не переживає жодних докорів сумління. Але підносячи її героїзм, авторка не применшує і героїзму Самсона, вона співчуває обом героям, що прагнуть волі не так собі, як своїм народам. В універсальності цього співчуття, що надає творові особливої ліричної теплоти, в тому, що авторка не стає на жодну з конфлікуючих сторін, полягає глибинний драматизм твору. Намічаються тут і філософічні мотиви, що постають з цього драматизму.

За вчинком Далілі й іншими перипетіями проглядають драгоманівські роздуми про чисту справу, що потребує чистих рук. Франко згадав ці роздуми у зв'язку з Лесиним віршем «Хвилина розпачу», пафос якого у чомусь збігається з настроєм фінальної сцени «Самсона», а водночас і суголосний ніцшеанським мотивам. Міркуючи над заключною строфою вірша («О горе нам усім! Хай гине честь, сумління, / Аби упала ся тюремная стіна, / Нехай вона впаде, і зрушене каміння / Покриє нас і наші імена»), згадуючи у зв'язку з цим етичний поклик «тверезого та непоборно ясного голосу Драгоманова», І. Франко зазначає: «...віддаючи всяку можливу похвалу віршам Лесі Українки «Хвилина розпачу» за їх силу, красоту і поетичність, мусимо застерегти проти їх практичної філософії. Сама авторка, очевидно, також добре розуміє їх практичну неможливість, коли дала їм власне такий титул, що наперед характеризує їх, як хвилевий вибух важкого болю і зневіри» [7, с. 252]. І. Франко тут наближається до розмежування поетичної філософії і власне наукової, «практичної», точніше до розмежування різних підходів в осягненні істини.

Важливою і в певному сенсі визначальною на шляху творчого становлення письменниці є поема «Місячна легенда». Тут уперше широко розгортається особлива тема Лесиної поезії – осягнення таємниць мистецької творчості. Фрагментарність композиції лиш позірна, кожен розділ – то новий поворот у перипетіях пошуку мистецького призначення героя. Співець відчуває себе небесним обранцем і ту «небесність», «місячність» передає в піснях, здебільшого несумірних із земною сусотою, з уподобаннями юрби, що породжує в співцеві спершу горде презирство, згодом люту розпуку, яка спонукає до пошуків поєднання, здавалося б, непоєднуваного. Під впливом фольклорних традицій («лірник співав про колишню неволю») герой неначе здобувається на таке поєднання, відгукується на людське горе, на «сльози, ті перли ясні», але, що важливо, не забуває про свій зв'язок з місячними небесами. Як бачимо, драматичні перипетії тут невимушено підпорядковано перипетіям інтелектуальним, і саме в цьому сенсі «Місячна легенда» є важливим кроком у напрямку пізнання поетесою самої себе. Твір цей надзвичайно мальовничий, проінятий світлим колоритом. Тут відчувається подих Криму, де була написана поема. Але здебільшого все це тут заважає сприймати розвиток поетичної думки, відволікає від окреслених перипетій, справляє враження надмірної декоративності, то зрозуміла, чому І. Франко говорить про «Місячну легенду» як про «найдовшу і найслабшу з п'єс, поміщених у збірці «На крилах пісень» [5, с. 262].

Наступні поеми знаменують вихід поетеси на новий рівень в освоєнні епічного роду. Авторка поглиблює можливості уривчастої композиції, яка в поєднанні з невимушеністю віршованої оповіді надає творам особливої стильової легкості й граційності. Разом з тим цілеспрямованість і внутрішня послідовність цієї оповіді зумовлює пружність та енергійність поетичного вислову, позначену драматизмом динаміку, яка була в меншій мірі властива попереднім поемам. Поетеса виявляє неабияку винахідливість у побудові сюжету, в розробці драматичних ситуацій. У драматичному конфлікті «Давньої казки» окреслюються риси інтелектуального двобою. Це значною мірою зумовлює той лаконізм стилю, що його відзначає І. Франко: «Композиція проста і ясна, без зайвих епізодів, конфлікти між обома героями зазначені виразно» [5, с. 269]. Очевидно, десь на шляхах поєднання здобутків «Місячної легенди» й «Давньої казки» слід дошукуватись джерел поетичної сили драми «Скульптор», яка в остаточній редакції дістала назву «У пущі».

Усі ці твори присвячені передусім мистецьким проблемам, котрі на рубежі віків набули особливої суспільної ваги. Драматична складність цих проблем не дала змоги авторові статті «Леся Українка» осягти деякі суттєві тенденції становлення хисту поетеси. Леся Українка торувала свою мистецьку путь, наражаючись на певне нерозуміння сучасників, зокрема й такого авторитетного як І. Франко. Стаття І. Франка за всієї її значущості для поетеси, за всієї слушності багатьох висловлених у ній спостережень і міркувань стала джерелом певних літературознавчих штампів, котрі ще й досі побутують при осмисленні творчого становлення Лесі Українки.

Джерела та література:

1. Гозенпуд А. Поетичний театр : Драматичні твори Лесі Українки / А. Гозенпуд. – К. : Мистецтво, 1947. – 302 с.
2. Паличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко. – К. : Основи, 2002. – 680 с.
3. Ставицький О. Леся Українка : етапи творчого шляху / Олексій Ставицький. – К. : Дніпро, 1970. – 420 с.
4. Фізер І. Іван Франко: від соціологічної до психологічної зумовленості літератури / Іван Фізер // Слово і час. – 1993. – № 5.
5. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. –Т. 31. – К. : Наукова думка, 1981.
6. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. –Т. 32. – К. : Наукова думка, 1981.
7. Франко І. Твори : у 20 т. / Іван Франко. – Т. 17. – К. : Держ. вид. худ. л-ри, 1955. Міркування І. Франка про драгоманівські етичні засади революційного чину у 50-томнику піддані скороченню.
8. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1975.